

Markója Csilla

HUSZONÖT ÉVES

*Nem vigasztal kenyér és bor,
sültkrumpli, nyérés, cigaretta,
vesztés, kevés-vagy-sok-a-jóból,
mert nincs szükség vigaszra.*

*Ellene tennél? Nincs szükség
semmire se, ha oly szükség van,
hogy el nem emészti részegség,
s nem emészti meg az se, mi józan.*

(Tandori Dezső: „Haza”, a földön)

„Minden csupa lejtő” – ezzel a kétségbeesett Michaux-mottóval indítottam, már huszonhét évesen, az első szerkesztői előszavam, két évvel a lap megjelenése után. Indítottam, előszavam – milyen nagyképűen hangzik. Dehogyan indítottam, *kapaszkodtam* Michaux kis „enigmáiba”, ezekbe a látomást, filozófiát, irodalmat összesűrítő rejtélyes műfajú kis szövegekbe (Énigmes). „A lény érzékelt engem, felügyelt rám, visszajuttatta hozzám a képeket, amelyeket én fedeztem fel egy könyvben, de csak miután újra átgondolta és újraalkotta őket, vagyis különmemű részekből álló szörnyetegeket komponált belőlük, amelyek viszont nem is voltak riasztóak, hanem inkább olyanok voltak, mint egy *újonnán kitalált szó*, és nem is kellett túlzottan beavatottnak lenni ahhoz, hogy az ember felismerje az utalásokat és a gúnyt” – idézte Michaux egy másik darabját Pór Péter, Rilke- és Proust-számaink apropóján, majd így folytatta: „Az analógiát, persze, a legkevésbé sem szabad erőltetni; de annyit talán jogos megtartani belőle, hogy ezek szerint az igazi enigma és az igazi ENIGMA a mindennapi vagy révületes lények és az olvasmányok örökös egymást alkotásában vagy egymást jelzésében áll... amennyiben szerkesztésében félreismerhetetlen a szándék, hogy az *eltérítés* reflexiójának legyen a folyóirata.”¹ Azért is bújok most Pór Péter mély empátiával megírt szavai mögé, mert ennél pontosabban elgondolni sem lehetne, nemhogy megfogalmazni, mi volt, terveink szerint is, az *Enigmában* a szokatlan, az *eltérő*. A (most újraközlendő) szerkesztői beköszöntő előtt az *Enigma* többféle formátumban létezett – egyetemistaként kezdtem, kezdtük –, a

¹ Pór Péter: Rilke – Henri Michaux mellett. *Enigma* – művészetelméleti folyóirat, 20–21. (1999), 31. (2002): Rilke-számok. *Holmi*, 2003, no. 4. A továbbiakban innen idézünk. <http://www.holmi.org/2003/04/por-peter-rilke-henri-michaux-mellett-enigma-%E2%80%93-muveszetelméleti-folyóirat>

1. Markója Csilla az *Enigma* alapításának idején, a keszthelyi kertben. Családi fotó. A felvételt készítette Markója Noémi. © Markója Csilla

terjesztése elég esetleges volt, inkább kézről kézreadtuk, de már folyóiratnak lehetett nevezni. A fiatalság kötelező pesszimizmusán, *kitettségén*, árvaságán túl – nem találtam a generációm – egy realisztikusabb aggodalom is munkált bennem, miszerint miért hagyná a világ, hogy én ezt a – megint csak Michaux-val szólva – „kenyérmozorzsából gyúrt állatkát”, szürke kis „egeret”, vagyis az *Enigmát*, személyes olvasónaplómat, szenvedélyes érdeklődéseim atlaszát, az érintkezés, a játékba hívás, a közlés senki által nem befolyásolt, de sokak által inspirált fórumát hosszabban is magamnál tarthassam. Az előszó tanúsága szerint szinte biztos voltam benne, hogy ez a kegyelmi állapot nem állandósulhat: „Alig fejeztem be a harmadik lábát, máris futni kezdett. Elmenekült az éj leple alatt.”

Ennek immár negyed évszázada, s a „valamiféle eger”, a kis szürke *Enigma* még mindig velünk van. Ahogy próbálom felidézni a 25 éves kezdeteket, csak a napszitta bőr emlékei törnek elő, a mezítlen lábamat látom a klaffogó strandpapucsban, úgy jártam télen-nyáron, minél közelebb a földhöz, flip-flopban, vagy torna-, sőt klasszikus balletcipőben, egyszál póló vagy virágos rövid kartonruha, homokszínű, fiús short, farmer – mintha a „kitettség” ezt

is jelentené, közvetítés nélkül kitéve a világnak, az elemeknek – az ifjúság zöld vadonjában azonban sosem voltam igazán egyedül, s az *Enigmát* sem egyedül csináltam, még csak nem is én alapítottam, egyszerűen az ölembe esett. (1. kép) A lábamon most szandál, fázik kicsit, félő, hogy piszkos is, pedig uszodából jöttem, de végigcsattogtam vele Zugló poros utcáin, behúzza tartom hát az elegáns, csíkos huzattal bevont szék alatt, Ősi Lászlóéknál ebédelek, könnyen lehet, hogy egyenesen ezüstkanállal, amikor elhangzik a mindent megváltoztató kérdés: „Markója kisasszony (mert így hívnak, jóindulatú csipkelődéssel), nem lenne kedved egy lapot csinálni?” Visszaengedem a kanalat a levesbe, óvatosan, feltűnést ne keltsek, vihart ne kavargak, úgy lehelem: hogy is ne lenne. Ezekben az időkben már nagyrészt

eltartottam magam, dolgoztam az egyetem mellett, takarítottam, tanítottam, a tanszékkal átellenben művészettörténész évfolyamtársaimmal tizenkétórásztunk az Astoria pizzériájában, mire véget ért a műszak, annyira fájt a lábam, hogy taxira kellett költenem a pénz nagy részét, amit összeszedtem, csak hogy valahogy hazajussak – megváltás volt, mikor Ősiék megkerestek, nem lenne-e kedvem felmérni a műgyűjteményüket, segíteni rendezni a kiállításait, szerkeszteni a katalógusokat, meghívókat – én azt hiszem, leginkább egy tanítványt, egy mindenest kerestek, valakit, aki rezonálni tudna a műteremben és a Hegedűs Gyula utcai kis régiségbolt később kétszobássá bővített galériájában felhalmozott szellemi és anyagi javakra. A kicsi, de válogatott gyűjteményben kortársak alkotásai voltak, emlékeim szerint főképp feLugossy, dr. Máriás, ef. Zámbo, Földi Péter, Roskó, Wahorn, Gaál József, Baksai, Ujházi és persze Bada Dada művei. A művészeket segítették is, és nemcsak vásárlással: lelkileg, anyagilag egyaránt, gondoskodással, törődéssel, odafigyeléssel. Egyszer mikor ágynak estem valami ifjúkori, ergo halálosnak tűnő náthával, az addigra pótanyámmá lett Szabó Ágika (Ősi László neje) megjelent a panelban mintegy 30 darab pöttyös Túró Rudival, nagy szatyorban narancssal, banánnal, C-vitaminnal, kalmopyrinnel, alapvető élelmiszerekkel. Tőlük kaptam huszonkilencedik születésnapomra Jácint nevű első színes tévémet, későbbi egyszobás kis lakásomba szecessziós szekrényt, virágos füles fotelt, amit a képzőművész Ősi maga tervezett, az első teáskannámat. A kis régiségbolt igazi varázsdoboz volt, egy mágikus szelence, tele a rendszerváltás után hirtelen megélénkült Ecseri piacról származó és a különböző hagyatékokból kinyert régiségekkel, különösen jelentős volt a szememben az art deco-felhozatal. A bolt profitja volt hivatott gondoskodni a tulajdonosok szenvedélyéről, a kortárs galériáról, melyben egymás után nyíltak a korban teljességgel rendhagyó, mert semmilyen értelemben nem „mainstream” kiállítások, újrafelfedezések voltak ezek, Mednyánszky, Farkas István, Berki Viola, Jaschik Álmos, Mokry-Mészáros, Batthyány Gyula, Paizs-Goebel, Román György-művekkel, egy vérbeli képzőművész tekintetének, művészettörténeti víziójának, vízionárius narratívájának megfelelően elrendezve – többeket ezek közül később a nagy aukciósházak tettek újra piacképpé, futtattak fel az aukciós boom idején – pár évvel a rendszerváltás után, a *Talányok* című kiállításunk volt a legjellemzőbb példa rá, ezek még szinte meghökkentő, szubverzív események voltak. E kis kamarakiállítások katalógusai kezdtek valahogy terebélyesedni, megfelelően a patchwork, az összefűzés, az össze-értetés iránti szenvedélyemnek, s talán mentoraim ezt az öncélú burjánzást megelőelve tették fel ott és akkor, a jótekonysági ebédeltetés közben, a fajansz levesestál fölött az ominózus kérdést.

Csodálatos idők következtek. Ugyan hamar kiderült, hogy a kis bolt sem a galériát, sem az *Enigmát* nem tudja eltartani, és saját lábra kellett állnunk, de volt már mivel pályázni, és a lapnak is gyorsan híre ment. Akkoriban a *Holmi* még többezres példányszámokkal tudott megjelenni, hatalmas volt az érdeklődés, s mivel deficit volt idegen nyelvtudás és behozott szakirodalom terén, én meg az irodalom és a művészettörténet mellett még esztétikára, filozófiára is jártam, ösztönösen ebbe az irányba fordultam: amit én is olvastam, amihez hozzá tudtam férni, azt szerettem

2. Vajdovich Györgyi, az *Enigma* kiadója. A felvételt készítette Vajdovich Árpád. © Vajdovich Györgyi

volna megosztani. 1995–1996 körül – sokakkal egyetemben – túlestem a (ké-sőbb azért vissza-visszaköszönő) rövid, de mélyreható, mondhatni heveny Derida-korszakon, egyre inkább Deleuze, Merleau-Ponty, Lacan érdekelték, barátok hozták a könyveket Berlinből, Párizsból, hátizsákban, egy vagythonba kerültek, azokból fordítottunk, akkor már a szerkesztőtársamból kiadómmá lett, a mai napig a *Metropolist* is szerkesztő, az *Enigmát* tördelő, navigáló, filmes és franciás Vajdovich Györgyivel, akivel egy év, egy hó, egy napon születünk, valami igen szerencsés és türelmes csillagzat jegyében. (2. kép) „Ilyen folyóiratot csak magányos megszállottsággal lehet szerkeszteni”, írta Pór Péter, de nem, nem; *megszállottan* igen, de *magányosan* semmiképpen, Györgyi

részvétele, támogatása, konkrét segítsége nélkül egy szám nem tudott volna megjelenni. Most jutott életemben először eszembe, most, hogy a dokumentálás és archiválás imperatívusza miatt ilyen rettenetes szerénységekre kényszerülök, hogy nem is tudom, van-e, volt-e még folyóirat Magyarországon, amit két nő jegyzett (3. kép) – de már ez sem igaz, ahogy leírom, mert mindig volt segítségünk, mindig adódtak társaink.

A kis kiállításainkat egy hallgató, de huncutságokra mindig kész, férfias, markáns, fejszével faragott vonásaival és indiános szürke varkocsával igazán jellegzetes megjelenésű és még jellegzetesebb életművű festő segített berendezni és fényképezni – a képző- és fotóművészet gyakorlati alapjait az ő műtermében sajátítottam el, fel-alá szaladgálva a végtelenül hosszú előszoba festékpöttyös parkettáján. Napi több kilométert is legyalogolhattam így, ugyanis a munkában lévő festmény a kellő *rálátás* végett a hosszú és szűk folyosó végén volt elhelyezve. Amikor kiléptem a műteremből a Nyugati tér napfényes, villamosoktól zengő-bongó, emberi hangokkal telített poros áradatába, úgy éreztem, a ruháimból, de még a pórusaimból is a plex-tollal dúsított olajfesték tömör, masszív illata árad. A képeket Baksai József a leginkább kézzel gyúrta, szinte mintázta az olajos masszából, az egyik festmény, a *Hekaté*, évekig, amíg még volt akkora falam, a lakásomat díszítette – de még amikor elköltöztem sem volt talán teljesen megszáradva. Baksai műtárgyfotókat is készített, nagyfilmes diákra, páratlan ízléssel, az *Enigma* máig használt, finoman bordázott kékeszürke olasz borítókartonját is ő választotta ki, a kezdeti időkben ő volt a fotósunk, grafikusunk, minden vizuális dolgot ő intézett, de akkor az *Enigmát* is még montírozták, filmre készült és valódi nyomda nyomta. Később, a digitális

3. Vajdovich Györgyi és Markója Csilla az *Enigma* Proust-számának bemutatóján, 2001-ben.

Fotó: az *Enigma* megbízásából
© Majoros Valéria Vanília

korszakban egy profi grafikus, *Mezei Balázs* csatlakozott hozzánk, hosszú évek óta az ő finom keze munkáját, sasszemét, fotóművészi érzékenységét dicséri az *Enigma* képanyaga, amit *Fekete István*, nyomdászunk, évtizedek óta változatlan hófokú, lelkes és áldozatos utánajárásának köszönhetően egyre és egyre jobb gépeken nyomtathatunk. Az *Enigma* layoutját félidőtől, ahogy könyveinket is, *Kelényi Gabi* tervezi-tervezte. Az első számainkat, amíg volt keretünk erre, kortárs képzőművészek iniciáléi, illusztrációi, lapszéli rajzai is díszítették, feledhetetlenek *Roskó Gábor* bölcs állatos grafikái vagy *Gaál József* csodás sorozata Hölderlin *Empedoklészéhez*, imádtam kézbe venni a számokat, vágtattam értük, ahogy

kijöttek a nyomdából, frissen, ropogósan, márcsak a rajzok, a képek végett is – pedig akkor még volt, hogy elkenődött a festék, nem találtuk az elég jó nyomdát, a kellő vastagságú papírt – soha nem volt pénzünk tisztán műnyomóra, az ofset pedig nem alkalmas minőségi reprodukciók közlésére, így egyre inkább a költséges digitális nyomtatás felé kellett az irányt vegyük.

Mindig törekedtünk rá, hogy másokat is bevonjunk a munkába, vannak visszatérő vendégszerkesztőink, mint a nosztalgia- a hisztéria-, a Giacometti-számokat jegyző *Darida Veronika*, voltak más emlékezetes vendégszerkesztések, fordításprojektek is, a Hantai, a Proust, a Raymond Roussel, a *Takács Ádám*-féle Deleuze, a *Szabó Zsigmond*, azaz Fifu-féle Richir- és Merleau-Ponty-fordítások, az újrafordított Kant, megszámlálhatatlan mennyiségű, akkor nagyon újnak számító művészetelméleti alapszöveg, tematikus Francis Bacon-, Caspar David Friedrich-, Las Meninas-, Goya-, Van Gogh cipő-, Kleist/marionett- Celan- és Hölderlin-számok, képtelenség lenne mind felsorolni. *Rényi András* (4. kép) csatlakozásával, a Rembrandt-, Caravaggio-, Aby Warburg-kötetekkel, és a művészettörténet-írás paradigmáit Michelangelón végigragozó tankönyvvel elkezdődött a lap tudományosnak nevezhető korszaka, kialakult a historiográfiai műhely, a lábjegyzeteink minőségéért a mai napig felelő, a mindent, de mindennek a helyét biztosan tudó *Bardoly István*nal, immár évtizedes szerkesztőtársunkkal, (5. kép) és *Tímár Árpáddal*, illetve a Nyolcak kutatócsoport tagjaival (*Barki Gergely* áradó optimizmusa és áldásos szervezőtevékenysége mellett). Megindultak a forrásközlések, a magyar archívum feldolgozása Mednyánszkyval, a Munkácsy-kérdéssel, a Nyolcakkal, Lesznaival, Zádor Annával, Szilágyi János Györggyel, de még mielőtt az egyre baljósabbá, borúsabbá váló magyar ég alatt, a felnőttkor küszöbét átlépve, lassan el is hagyva egyre nagyobb

4. Rényi András, az *Enigma* gyakori vendégszerkesztője.

© Rényi András

5. Bardoly István, az *Enigma* szerkesztője, Sári nevű pulijával.
Családi felvétel. © Bardoly István

szükségét éreztük volna a nemzeti önismeret, a nemzeti önvizsgálat, az önkritika gyakorlatainak, volt jónéhány, a szó szoros értelmében költői év, melyet az akkor negyvenes éveit taposó *Marno János* (6. kép) és *Tandori Dezső* inspiráló jelenléte tett parázslóvá és feledhetlenné.

Megint Pór szavai mögé menekülök: „az *Enigma* referáló jellegű „művészet-elméleti folyóirat”, s mégis, egy szintén szokatlan, de semmi esetre nem disszonáns szerkesztői elképzelés eredményeképp Marno János és Tandori Dezső állandó jelenléte kíséri a különféle tematikus számokat, amennyiben a két költő vagy versben, vagy prózai alkotásokban írja tovább a különféle elemzéseket. Soha teoretikusabb és soha alkalmibb ihletet! A filológus elképedten ismeri fel, milyen mennyiségű és milyen pontos anyagot dolgozott bele például Marno a Mednyánszky kapcsán, Tandori a Proust kapcsán írt költeménybe, vagyis hogy tulajdonképpen hibátlanul hiteles mindkét világ, és éppen nem annak ellenére, hanem mert drasztikusan szétszabdalt és átrendezett alakjában ismerjük fel a hitelét. De a filológus minden elképedésénél is nagyobb az olvasó csodálata, hogy e sokszoros közvetítések teoretikus alkalmá révén autochton alkotások jönnek létre, ahogy Marno fogalmazza egy ciklusban, amelynek a *Tanulmányversek* címet adta: „S ha a hang- / súly az eszmén, ámde a hangot magát / a fájdalom fahasztja ki testünkéből” – és persze nem okvetlenül csak „a fájdalom”. (6. kép) Olyanok ezek a versek és olyan a prózai szövegek egy része is, mintha nem is a témájukat variálnák, de nem is általában a költői megszólalás hagyományát travesztálnák, hanem egy precíz, ámde nem létező alapszövegre, önnönmaguk soha nem létezett előző alakjára íródának rá, azt helyeznék át a reflexió, helyenként valósággal a kommentár ihletkörébe; ekként viszont kétségkívül ott a helyük a történeti-fogalmi elmefuttatások mellett.”

6. Markója Csilla, az *Enigma* főszerkesztője és Marno János az *Enigma* Proust-számának bemutatóján, 2001-ben. Fotó: az *Enigma* megbízásából
© Majoros Valéria Vanília

Csajka Gábor Cypriánnak is volt némi szerepe abban, aki az *ÉS* rovatvezetőjeként kritikusai szárnypróbálgatásaimat felügyelte, hogy huszonöt éves koromra már szent meggyőződésemmé lett, hogy Tandori Dezső és Marno János (a nemsokára elhunyt Petri György mellett) a legnagyobb kortárs magyar költők, ő adta ugyanis a kezembe az első Marno-kötetet. Akkoriban ez még közel sem tűnt olyan evidensnek, nem mindenki osztotta Pór Péter elragadtatását sem, még ott sem, ahol Pór szövege megjelent. Az *Enigma* javaslatát egy alternatív, teoretikusan igényes, nemzetközi horizontú, vegyes diskurzusokban honos, azaz éppenséggel „nomád”, mű- és műveletközpontú megközelítésre, érdekes módon – a neoavantgárdtól áthatott, Erdély Miklós örökségét őrző – képzőművészeti, művészettörténeti szcénában nagyobb figyelemmel és megértéssel fogadták, mint az úgynevezett irodalmi életben – és amikor az év végi kritikus körkérdésekre adott válaszokat, vagy az egyre ritkásabb lapajánlókat olvasom, mindig meg kell állapítanom, hogy ez bizony ma is így van. A szűkebb szakma figyelme páratlanul kitartó finansziális támogatásban is megnyilvánult, érte ezalatt, hogy az NKA Képzőművészeti Kollégiuma folyton változó összetételű kuratóriumok során át, pártállásra való tekintet nélkül szinte folyamatosan támogatta a lapot, s amikor ez olykor – váratlan természeti katasztrófával felérően – elmaradt, ha nehezen is, de mindig akadt, aki a hónunk alá nyúlt – az *Enigma* meglehetősen sokfelől érkező megmentőinek névsora itt van felvéve a fejemben, meglehet, még e hasábokon sem szívesen szerepelnének együtt,

7. Barki Gergely és Pataki Gábor egy kép szemrevételezése közben, Butyka Eszterrel.
© Markója Csilla

de én hiszek abban, hogy nem véletlen, hogy épp a képzőművészettel foglalkozók lépik át könnyebben a lövészárkok árnyékát – a vizualitásban tényleg van valami megfellebbezhetetlenül toleráns, nomád és univerzális: nem egy nyelvet beszélünk, de mindannyian látunk képeket. Szorgalmasan szedtem hát a hidegtől némileg elkékvült lábaimat az új otthonomul választott Művészettörténeti Kutatóintézet Üri utcai ódon (mostanra kiürült) folyosóin, ahol egy szerzetesi cellát nem egyszerűen idéző, hanem meg is testesítő szobácskában a Fotótár ösztöndíjas segédmunkatársaként megkezdtem (külön e célra rendszeresített titokzoknival és vesemelegítővel) hátralévő életem: Marosi Ernő tanár úr, a középkori művészet és minden más professzora az első munkanapomon raportra rendelt. Furcsa volt őt viszontlátnom a Múzeum körüti első emeleti szeminárium termek diavetítőktől kattogó jótékony sötétsége után ebben az újfajta közelségben, de megilletődöttségem nem tarthatott sokáig, mert helyét átvette a páni rémület: folytatólagos eljárómként közölte velem, hogy ugye tisztában vagyok vele, hogy ez itt a munkahelyem, nem az *Enigma rejtvényűjság* szerkesztősége – mint utólag kiderült, az egész csak egy afféle beavatási tréfa volt, a *szójáték* kedvéért és egy jól elhelyezett aknácskával a hermeneuták, az „esztéták” ellen, gondolom utána jót mulattak rajtam Galavics Gézával, Beke Lászlóval, Pataki Gáborral a kis *rózsakertben*: valójában sehol annyi szurkálódás- és tövismentes megértést, támogatást, figyelmet nem kapott a lap, mint ebben az

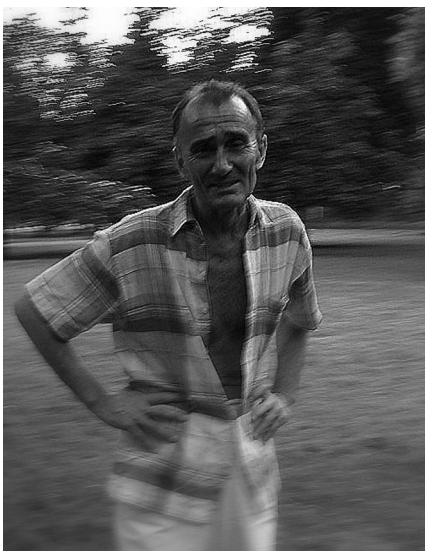
együtt-gondolkodó, -dolgozó, elhivatott, kis akadémiai tudósközösségben. Minden számát várták, méltatták, kommentálták, sokan írtak is bele, vagy – mint ma is *Pataki Gábor* (7. kép) – lektorálták. Közülük sokan már sajnos nem élnek. S mivel e lap mindenekfelett olvasóink, szerzőink szolgálatában készül, akiknek kedvében, tudásában, figyelmében hálásan osztozni szeretnénk, különösen fájdalmas számunkra, hogy elhagyott minket örökös felvigyázónk, munkatársunk, és mentorunk a forráskiadásban, *Tímár Árpád* (8. kép), elhagyott leghűségesebb művészettörténész olvasóink és szerzőink közül *Laczkó Ibolya*, *Szabó Júlia*, *Bernáth Marili*, *Széphelyi F. György*, *Kerny Terézia*, *Dávid Ferenc* – és az egyik legfontosabb inspirációs forrásunk, képanyagunk állandó bázisa, az intézményi voltában is közel másfél évszázados, európai rangú tudományos műhely, a Magyar Műemlékvédelmi Hivatal sincs többé. Eljött az ideje az archiválásnak, az átmentésnek, az emlékezésnek.

Mégsem emlékszem pontosan, hogy volt. Vagy még nem emlékszem. Most éppen a gyermekkori képek tisztulnak, átlölik, átterelik a homályt a huszas éveimre, zavaros késő kamaszkor, gyereknek korávn, huszonevésnek gyerekes voltam. Érzelmileg éretlen, korholt *Marno*, ő akkor legszebb éveiben, szenvedélyes mélybarna, éjbarna tekintet, csupa ragyogás, tűz, nevetés, és csupa panasz, ahogy néz rám, örökös, feloldhatatlan rekeszgörcsben a mellvédnek támaszkodva a *Lukács* uszoda tetőteraszán, a hámló platánok gyűrűjében, a napégette keramikockákkal csupasz talpunk alatt. (*Nádas Pétertől* az evidencia, hogy mások nélkül sohasem láthatja magát egészben az ember, mindig csak fejtől lefelé, bizonyos részletek vannak meg.) Rekeszgörcsnek hívtuk, valójában azóta sem derült ki, minek a görcse ez, mely testét-lelkét összerántotta, órákig tartott, mire faltól falig kiúsztta magából valamelyest és felóvakodott a tetőre a napra, kissé görnyedten és szinte mindig a gyomorszájára tapasztott kézzel, mint aki valami zsigeri elszólástól óvna magát, s az egész környező, ellenséges, de mégis megbecsült világot, mely ezt az ütést bevitte neki, de amit a világért nem becsmérelne. Az ítékezés fel sem merült benne, annál inkább az elemzés, a kritikai elemzés, mely izzóan személyes és tárgyilagos egyszerre, azonnali elrugaskodással a perszonalistól. A *perszonális tárgytalan*, ezt kellett megtanulnom, s azt is, hogy például ez a szójáték a tárgyakkal a magyar nyelv filozófikus lényegéhez tartozik. A magyar nyelv képességeit, például ahogy ebben a mondatban, mély

8. *Tímár Árpád* a Művészettörténeti Kutatóintézet várbeli titkárságán.

© *Markója Csilla*

9. Markója Csilla: Marno János a Gesztenyés Kertben, 2010.

© Markója Csilla

belső erotikával, összeér a kép a szóval, Marnón át ismertem meg, s e tanulás fázisai mind belekerültek az *Enigmába*. Legalább egy éven át, ha nem tovább tartott a Celan-fordításprojekt, hurcoltam magammal az uszodába a nyersfordításokat, a filológiai magyarázatokat, a hermeneutikai interpretációkat, miközben Marno két karcsapás között (majdnem szárnycsapást írtam, de hát ezt is tőle tanultam, mit, mikor, miért *nem* írunk le) az iskolás tempójú fejtegetéseimet zseniálisan eltérítette, kiterítette, felülírta – s mikorra az anyag már könyvvé ért össze, s a platánok is elhullatták az egyre hűlő, egyre fodrosabb víz felett a pihés leveleiket, mi is már Nathanel Westnél, Malcolm Lowrynál, Pynchonnál tartottunk – rohantak az évek. Michaux-val kellene zárnom, de mégis valami más kíván-

kozik ide, egy új élmény, a *mégis-folytatás* reményét ígérő herakleitoszi folyó lassúdad, átvitt képe egy Tsai Ming-liang filmetűdből. A nagyváros forgatagában egy buddhista szerzetes szándékosan meglassítja lépteit, hogy a feje tetejére állítsa, felforgassa az önmagától rosszindulatúvá vált perspektívánkat, mindannyiunk kilátásait. A film mestere a film végén elhelyezett egy haikut, a képek közé tett egy verset, mintha csak az *Enigmában* lennénk. És én itt megállítottam a filmet, mert meg szeretném állítani az időt, idemásolom, fordítom, ahogy a zseniális magyar nyelv engedi, kívánja, a *belátás* szó biztató többértelműségével:

*Mint csillag, vakfolt, a láthatás hiánya,
mint mágikus illúzió, mint egy lámpa,
robbanó buborék, a harmat cseppje,
álom, villám, felhő – mi meghatároz,
lássuk be, így.*